

НЮРНБЕРЗЬКЕ СРІБЛО З КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ

У Музеї історичних коштовностей України представлені вироби, які складають колекцію “німецьке срібло”, виконані у провідних центрах золотарства, насамперед, таких, як Нюрнберг, Аугсбург, Гамбург, Кенігсберг.

Серед них найбільше предметів із Аугсбурга (понад 30 од.). Нюрнберг трохи поступається за кількістю експонатів: їх — 21 од. Все це світські витвори, окрім одного — кубка-кіддуша — предмета єврейського церемоніального срібла. Всі речі надійшли до МКУ в 1964 р. з Київського державного історичного музею (тепер Національний музей історії України). Це високохудожні витвори кінця XVI — другої половини XVIII ст. З них 12 од. експонуються в 1-й вітрині 9-ї зали і відкривають експозицію “Пам’ятки ювелірного мистецтва Західної Європи XVI-XX ст.”.

Відомо, що Нюрнберг вже в XIII ст. (1219 р.) отримав право імперського міста, а з кінця XV до початку XVII ст. був одним з найбільших економічних, політичних та культурних центрів Німеччини. У цей же час він став також провідним центром золотарства, витвори якого користувались широким попитом не тільки в Німеччині, але й поза її межами. В подальшому історична ситуація склалась не на користь Нюрнберга. В результаті Тридцятирічної війни (1618–1648) — одного з перших загальноєвропейських конфліктів, що зачепив усі європейські країни, добробут міста, як і інших міст Німеччини, був підірваний, і Нюрнберг поступово втратив свою минулу велич. Розквіт міста відновився лише в епоху Бісмарка (друга пол. XIX ст.).

На виробках з Нюрнберга, як це було заведено в ті часи, ставили два клейма — міське (Beschauzeichen) та клеймо майстра (Meisterzeichen). Міське мало вигляд першої літери назви міста — **N** — у щитку у формі кола і підтверджувало прийнятий законом якісний склад лігатурного срібла, яке використовували для виготовлення предмета. Ваговим еталоном слугувала кельнська марка, що важила 288 гранів, а це дорівнювало, згідно з німецькою каратною (лотовою) системою, 16 каратам. У ювелірному мистецтві з епохи Відродження і до XIX ст. використовували 13 та 14-каратний (лотолий) сплав, що відповідало 875 та 900 згідно з тисячною системою, запровадженої у Німеччині у 1888 р.

Рис. 1. Кубок вставний. Ганс Келлер. 1582–1609.

Звісно, на всіх предметах, які ми вважаємо витворами з Нюрнберга є міське клеймо. Стосовно ж клейм майстрів, то ідентифікація одних не викликає сумнівів, а визначення інших становить певні проблеми.

Доба Ренесансу, яка стосовно нюрнберзького срібла хронологічно відповідає початку XVI — першій чверті XVII ст., вважається для цього ювелірного центру періодом найвишого розквіту¹.

Частина предметів з Нюрнберга що зберігаються в МІКУ, належить саме до цієї епохи. Найбільш ранні з них — вставний кубок (ДМ-1738) (рис. 1) та стакан (ДМ-1753) Ганса Келлера

(Hans Keller Kelner?), які датуються 1582–1609 р. відповідно до даних, відомим про золотаря: майстер з 1582 р, присяжний у 1601 р., помер у 1609 р.²

Кубок повністю позолочений. Його висота — 88 мм, діаметр — 89 мм. Форма чаші циліндрична, з ледь відігнутими профільованими вінцями. Поверхня розділена обідком (теж профільованим) на два фризи. Верхній (вужчий) декорований карбованим рольверком (на тлі, проробленому пуансоном). Нижній (ширший) заповнено гравірованим рольверком. Ніжка посудини циліндрична, невисока, прикрашена паском овальних опуклин. Піддон круглий з профільованим гладеньким краєм та карбованим дрібним візерунком, схожим на орнамент верхнього фризу. Відомо, що кубки такої форми (Zelzbecher, Dutzendbecher) були поширені в Південній Німеччині в другій половині XVI ст. Їх вставляли один в другий так, що було видно тільки вінця, які майстри і прикрашали більш ефектно порівняно з іншими частинами виробу. Зазвичай такі кубки (інколи їх називають ще стопами) складали комплект з 12-ти, 7-ми чи 4-х предметів. Їх оздоблювали найчастіше алегоричними зображеннями, що символізували або місяці року (комплект з 12-ти речей), дні тижня (комплект з 7-ми речей) чи пори року (комплект з 4-х предметів).³

Стакан (ДМ-1753): циліндричний, з профільованими вінцями, плавно розширений догори, повністю позолочений. Його висота — 90 мм. Прикрашений оригінальним узором: по стінках ніби стікають донизу струмені води з розбризканими краплями, тло між якими заповнено густими крапками пуансону (канфарника). На дні стакана вигравірувано шлюбний герб.

До ренесансних предметів належить і так званий потішний кубок (ДМ-1853) (рис. 2), виготовлений Гансом Вебером (1560–1634), про якого відомі такі дані: дати життя — 1560–1634 р.; майстер з 1588 р.; присяжний у 1617–1621 р.⁴ Предмет має вигляд жіночої фігурки. В одній руці жінка тримає рукавички. У ледь стиснутих пальцях іншої руки, мабуть, був ще якийсь предмет, що не зберігся (букет квітів?) Ємністю посудини є дзвоникоподібна спідниця, поверхня якої декорована щільно розміщеними, виконаним карбуванням низьким рельєфом, дзеркально поставленими подвійними лілями, розмір котрих поступово збільшується згори донизу. Внизу до спідниці припаяна петля, а по її краю на гладенькій поверхні — напис латинськими літерами — “LVISA. MARIA. DATHENIN”. Датуюється кубок 1588–1621 р.

Рис. 2. "Потішний" кубок (загальний вигляд та фрагмент з клеймом). Ганс Вебер. 1588–1621.

До цієї доби належить і кубок Абрахама Тіткеке (Abraham Titteke (Ditteke)⁵ (ДМ-2296), зроблений у 1587–1619 р. (час, коли працював майстер). Виріб повністю позолочений. Чаша циліндрична, трохи розширена догори з трохи відігнутими донизу вінцями, під якими — пасок гладенької поверхні. На ній — карбований (на вкритому пуансоном тлі) візерунок зі стрічок, завитків, в'язок плодів. Стоян вазоподібний, з трьома гротескними дужками, прикрашений карбованими досить високим рельєфом квітами. Основа кубка двохярусна. Верхній ярус у формі сплющеної кулі оздоблений карбованим візерунком із завитків та стрічок (також на проробленому пунсоном фоні). Нижній ярус округлий з профільованим краєм та видовженими зображеними по черзі широкими та вузькими опуклинами, які іноді в літературі називають “боровки”.

Кубки такої форми — циліндрична чаша (стопа) на ніжці — набувають поширення в останній чверті XVI ст. Один з кубків (ДМ-1732) датується початком XVII ст. На жаль, клеймо майстра збите і його неможливо ідентифікувати. Досить глибока, дзвоноподібна чаша посудини декорована орнаментальними мотивами з широкими завитків (швайфверк) та вазонами з квітами, виконаним на вкритому крапковим пуансоном фоні. На такому ж фоні — карбовані, підвішені на стрічках гірлянди, що прикрашають вазоподібний стоян кубка. Цікаво, що серед витворів німецьких золотарів не вдалося знайти подібної за формою посудини.

Особливий інтерес викликає дзвоникоподібний кубок (рис. 3, ДМ-2303) Рейнгольта Мюля

Рис. 3. Кубок дзвоникоподібний.
Рейнгольд Мюль. 1607–1634.

(Reinhold Mühl) (датується 1607–1634 р.). Такі кубки характерні саме для срібних витворів нюрнберзьких майстрів. Назва посудини німецькою Aglei-Akeleibe. Відомо, що за ордонансами від 1531 та 1535 р. такий кубок повинні були виконувати ювеліри на звання майстра як головну екзаменаційну роботу (так званий шедевр). Ордонанси 1571 та 1573 р. вимагали виконання шедевра за зразком, який зберігався в цеху. Зрозуміло, що хороший екзаменаційний витвір можна було зробити тільки за високоякісним зразком, тому цей зразок, звісно, виготовляли найкращі майстри.⁶ Чаша дзвоникоподібного кубка повинна була бути тільки суцільною (не допускалося монтажу деталей). Помітну роль у декорі такого ґатунку кубків відіграло карбування їх поверхні буклями. Такий прийом у німецькому золотарстві був поширений, починаючи з кінця XV ст., епохи пізньої готики, аж до XVIII ст. Він часто поєднувався з рослинними мотивами, орнаментами із завитків, квітів на довгих стеблах, ваз з плодами, крилатих голівок, масок та фігур. На поверхні чаші кубку з колекції МКУ — буклі з клиноподібними виступами, розміщені двома рядами, між якими — карбований, звісно, більш низьким рельєфом стилізований рослинний візерунок. Стоян кубка має вигляд гранчастої балясини з опуклинами вгорі, а піддон з високою циліндричною шийкою також декорований опуклинами (буклями). Розміри предмету такі: висота — 166 мм; діаметр вінець і піддону — 70 мм. Про Рейнгольта Мюля, який виконав предмет, відомі такі біографічні дані: народився у 1581 р. в Дітмаршені; майстер з 1607 р.; присяжний у 1624–1633 рр; помер у 1634 р. Подібний кубок цього ж майстра походить з колекції Оружейної палати⁷. Ймовірно, що саме про нього згадує Марк Розенберг⁸.

У нашій колекції є 4 так званих “виноградних” кубки. Їх поверхня карбована опуклинами, які нагадують гроно винограду. Посудини були популярні в європейському золотарстві у XVI – XVIII ст. Найбільш ранній з них (ДМ-2272) виготовив у 1593–1594 р. майстер-монограміст “PS”⁹. Поверхня знімної накривки і поверхня корпусу декоровані буклями. Ніжка — роздвоєний стовбур дерева з накладними срібними “травинками” внизу та вгорі. На накривці — ваза з букетом квітів. По одному “виноградному” кубку цього майстра зберігається в колекції Ермітажу (Санкт-Петербург) та Оружейної палати (Москва)¹⁰.

Рис. 4. Кубок
"виноградний". Пауль Баїр.
Др. пол. XVII ст.

Витвір Пауля Баїра (Paulus Bair) (ДМ-2065) датується першою половиною XVII ст. (рис. 4). На кришці кубка також вазочка з букетом, а ніжка має вигляд стовбура дерева, перевитого виноградною лозою. Марк Розенберг наводить чималий список витворів цього майстра, серед яких є багато, переважно, ананасних кубків. Згадуються також притаманні творчості майстра ніжки посудин у формі стовбура дерева, обвитого лозою, з фігуркою дроворуба, або у формі виноградаря з палицею в руках та корзиною за плечима.¹¹

Ще один кубок такого ґатунку (ДМ-2076) також має дату — перша половина XVII ст. Його виконав майстер, який мав клеймо "MB" у прямокутному щитку. Посудина відрізняється від описаного кубка формою стояна — вазоподібний з опуклостями різної величини. Завершення накривки на ньому втрачено.

Третій "виноградний" кубок (ДМ-7118) виконаний майстром, ім'я якого не ідентифіковане, але клеймо подається у Марка Розенберга серед майстрів 1660 р.¹² Його накривка також увінчана вазою з квітами, а стоян має вигляд стовбура, перевитого виноградною лозою. Примітно, що опуклини на таких предметах, є не тільки їх декором, а й самостійним формотворчим елементом. Звісно, знову-таки це винахід нюрнберзьких майстрів.

Серед нюрнберзьких предметів є і кубок-сова (ДМ-1747) — витвір одного з представників знаменитої сім'ї нюрнберзьких золотарів — Ріттерів (можливо Вольфа Крістофа), про якого відомі такі дані: майстер з 1617 р.; помер до 1660 р.¹³ Ця фігурна посудина є прекрасно змодельованою фігуркою сови з реалістично представленим оперенням. Пташка стоїть на опуклій круглій підставці. Її

знімна голова слугує накривкою, а пустотілий тулуб — емністю для рідини (рис. 5).

Основна маса нюрнберзьких витворів з нашої колекції належить до доби бароко — друга чверть XVII — середина XVIII ст. В цей період, обставини, пов'язані з фінансовою скрутою, не сприяли розвитку золотарства у місті. Вважається, що Нюрнберг не висунув в епоху бароко художників та граверів, рівних за талантом плеяді майстрів Ренесансу. Його давній суперник на міжнародній арені Аугсбург — зумів завоювати місце провідного ювелірного центру. Втім, це жодною мірою не принижує гідність нюрнберзьких витворів з нашої колекції цієї доби.

Насамперед це нюрнберзькі кухлі. Взагалі специфічна форма посудини — кухоль, є також німецьким винаходом. Зазвичай кухлі мали циліндричний корпус (інколи плавно розширений догори), обов'язково накривку, низьку основу, ручку. Їх виготовляли з різних матеріалів (глина, скло, ріг носорога, слонова кістка, бурштин, метал). Кухлі з колекції МКУ зроблені зі срібла. Це цілі предмети, виготовлені різними майстрами, та накривка.

Найбільш ранній виріб виконаний у 1651 р. (ДМ-1736) (рис. 6). Клеймо майстра має вигляд фігурки собаки у фігурному щитку і наводиться М. Розенбергом.¹⁴ На позолоченій поверхні корпусу вгорі та внизу — опуклості з направленими назустріч один одному видовженими кінцями, декоровані стилізованим карбованим рослинним візерунком. Між опуклостями — ромбоподібні грані з гравірованим рослинним узором. Невисокий піддон з відігнутих гладеньким краєм прикрашений

Рис. 5. Кубок "Сова". Вольф Крістоф Ріттер. 1622–1660.

овами. Ручка S-подібна з рогатим від'ємом та перлинником. Накривка на шарнірі декорована подібно корпусу. В центрі її — гладенький циліндричний виступ з непозолоченими травинками. Ручка накривки — циліндр з перехватом, завершений багатопелюстковою розеткою, з боків — три гротескні дужки.

Подібний за формою й кухоль (ДМ-1334) Ганса Фрюїнсфельда (Hans Früginsfeld), який датується 1644–1674 р., тобто часом діяльності майстра, про якого відомо таке: майстер з 1644 р., присяжний у 1665 р., помер у 1674 р. Різниця між посудинами в тому, що на кухлі Ганса Фрюїнсфельда на опуклинах ми бачимо віялоподібні срібні черепашки, між ними кнорпель-орнамент, а на картушах між двома рядами цих візерунків нанесені пунсоном (канфарником) зображення різних птахів. Фігурна ручка посудини з рогатим від'ємом

Рис. 6. Кухоль. 1651.

утворена завитками. На плоскій круглій площині накривки, приєднаної до корпусу з допомогою шарніру — лита фігурка лебедя з піднятими догори крилами. На кришці по колу напис латинськими літерами: “OLOF. ION. SON. KARIN. OLOFS. DOTTER”. Майже ідентичний кухоль цього ж майстра зберігається в Оружейній палаті Московського Кремля.¹⁵

Накривка від кубка (ДМ-4424) Рейнхольда Ріля (Reinhold Reil) (датується другою половиною XVII ст.) декорована карбованим бароковим візерунком з листя аканта та квітів та увінчана фігуркою лебедя. Про майстра відомо таке: майстер з 1652 р.; згадується до 1686 р. Йому належить і стакан (ДМ-4252), що має циліндричний корпус, встановлений на три ніжки-кульки, поверхня якого декорована карбованим візерунком з крупних квітів та листя аканта. Збереглося достатньо багато робіт цього майстра, особливо саме таких стаканів (їх ще називають невеличкими стопами) на ніжках-кульках, що мали назву Kügelbecher.¹⁶

До доби бароко належать і дві тарілки (блюда). Одна з них (ДМ-4608) виконана у 1665–1700 майстром Йоганном Айслером (Johann Eissler)¹⁷. В центрі — фігурка Бахуса, в одній руці якого гроно винограду, в іншій — ритон. Ліворуч — діжка, а праворуч — корзина з виноградом. Широкий борт тарілки прикрашено виконаним у високому карбованому рельєфі узором з плодів та квітів, у який вплетені три реалістично виконані фігурки птахів (рис. 7). Цьому ж майстрові належать і парні свічники (ДМ-5502, 5503) у формі спірально закрученого стовбура, на круглій основі.

Рис. 7. Блюдо. Йоганн Айслер. 1665–1700.

Пласка тарілка Вольфганга Рослера (Wolfgang Rossler) (ДМ-4612) декорована в центрі та в трьох овальних медальйонах по борту карбованими зображеннями пейзажів з будівлями. Між медальйонами — в'язанки плодів. Подібна тарілка цього ж майстра зберігається в Ермітажі (Санкт-Петербург). Обидві датуються 1670–1680 р. Про Рослера відомо таке: навчався у 1667–1675 р.; майстер з 1682 р.; названий у 1696 р.; виборний у 1699–1703 р.; помер у Нордлінгені у 1717 р.¹⁸

Предмети нюрнберзького срібла, що зберігається в МІКУ, особливо цінні тим, що вони дають змогу відтворити процес розвитку ювелірного мистецтва у провідному центрі золотарства Європи. Вироби з нюрнберзького центру тривалий час були зразками для багатьох майстрів інших країн. Окремо слід зазначити, що серед експонатів Музею історичних коштовностей України є предмети нюрнберзьких золотарів, які рідко зустрінеш у колекціях інших музеїв світу.

Примітки:

- ¹ *Маркова Г.А.* Нюрнбергское серебро в Оружейной палате Московского Кремля. – Ч. 1. // Музей: Художественные собрания СССР. – М., 1980. – С. 90.
- ² *Rosenberg M.* Der Goldschmiede Merkzeichen. – Frankfurt am Main, 1925. – № 4032.
- ³ *Маркова Г.А.* Вказ. праця. – С. 93.
- ⁴ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4053.
- ⁵ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4050.
- ⁶ *Маркова Г.А.* Вказ. праця. – С. 91.
- ⁷ *Маркова Г.А.* Вказ. праця. – Ч. 2. – Кат. № 156.
- ⁸ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4129.
- ⁹ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4071.
- ¹⁰ *Маркова Г.А.* Вказ. праця. – Ч. 1. – Кат. № 86.
- ¹¹ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4159.
- ¹² *Rosenberg M.* Ibid. – № 4159.
- ¹³ Золота скарбниця України. – К., 1999. – Кат. № 233; Музей історичних коштовностей України. Альбом / Ключко Л.С., Підвисоцька О.П., Старченко О.В. та інші. – К., 2004. – Кат. № 223.
- ¹⁴ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4231.
- ¹⁵ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4221. *Маркова Г.А.* Вказ. праця. – Ч. 2. – Кат. № 226; Національний музей історії України. Скарбниця історичної пам'ті. Альбом. – К., 2009. – Фото на с. 180.
- ¹⁶ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4232.
- Маркова Г.А.* Вказ. праця. – Ч. 2. – С. 155.
- ¹⁷ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4250.
- ¹⁸ *Rosenberg M.* Ibid. – № 4264; *Лопато М.Н.* Немецкое художественное серебро в Эрмитаже. – Спб., 2002. – Кат. № Нг100.